

Danijela Godinić

Filozofski fakultet u Zagrebu
danijela.godinic5@gmail.com

Psihoanalitičko poimanje političke dimenzije otuđenja u psihologiji masa

SAŽETAK: Rad predstavlja svojevrsan osvrt na otuđenost u socijalnom kontekstu života u patološkoj “normalnoj stvarnosti”, čijim integralnim pripadnicima afirmirane mainstream grupacije nameću vlastite kriterije normalnosti, primjenom znanstvenog pozitivizma, arbitrarno uspostavljених vrijednosnih sudova i oboružani religioznom, političkom i obrazovnom aparaturom. U tu svrhu možemo tvrditi da se sredstva biraju pomno i pro-računato, a shodno tome, utemeljuju se u institucionaliziranoj i političkoj formi s ciljem generiranja poslušne, produktivne i povodljive zajednice de-subjektiviranih subjekata podložnih kontroli i autodestruktivizmu. Psihoanaliza predstavlja plodno tlo za refleksiju o psihologiji mase, strukturalnoj osnovi i instrumentaciji interpersonalnog povezivanja. Psihoanalitički koncepti koje ću prezentirati namijenjeni su razotkrivanju eksplicitnih tehnika implicitnih političkih agendi. Budući da su implikacije reakcionarnih masa poduprtih ideološkim zamagljivanjem pogubne u suvremenom svijetu, konzekventno dovode do gubitka klasne svijesti i angažiraju se u svrhu kapitaliziranja i ignorantnosti stanovništva. Nametanje lažnog putom nevidljivih posredujućih instanci vodi apsurd, stoga je svaka struktura, koja arbitrarno apelira na tzv. etabrirane smjernice ponašanja, djelovanja i bivanja, ipso facto fatalna jer nije u mogućnosti racionalizirati svoje namjere i prisilno korigira one izvan poretka, ne verificirajući kredibilitet uvjerenja niti kada je poredak izvan pravca. Budući da se filozofija nalazi izvan problema na koji se referira, kritičkim razmišljanjem možemo modificirati dosadašnje kriterije da bismo uvidjeli opasnost adaptiranja poremećenom društvu.

KLJUČNE RIJEČI: politika, institucije, nadzor, psihoanaliza, filozofija, kritičko mišljenje

Uvod

Dominantni psihoanalitički koncepti koji prezentiraju historijski, psihološki i sociološki kontekst udruživanja individua imali su za konzekvencu kontinuiran angažman u produbljivanju i demistifikaciji psihologije masa, što je evidentno u literaturi kontroverzne trojke – Freuda, Reicha i R. D. Lainga, od kojih je svaki značajno doprinio progresu okupacije jednim od ključnih filozofskih problema – otuđenju kao implicitnoj konzekvenci adaptacije distorziranoj realnosti. U ovom smislu otuđenja i nametanja lažne objektivne stvarnosti, R. D. Laing vidi zamku koju institucije i vlade, pa i obitelji postavljaju svojim članovima uz primjenu teorije igre i školstva, kako bi stvorili opasne individue poslušne autoritarnom entitetu i služili organizmu Nas koji vječito tvori opozicijski par s Njima.

Zavođenje koje postavlja nedostižne kriterije i uvjete ljubavi pozicionira pojedince u nezavidnu situaciju koju nazivamo šah-mat pozicijom, a mogla bi dovesti do redukcije koja generira prevrat objektivno postojeće izvanjske realnosti i regresije na iluziju i, u konačnici, međusobnog genocida. Ono što rezultira iz navedenih postavki jest neobična ideja prividne slobode zasnovana na uništavanju, podčinjavanju, obezvrjeđivanju i etiketiranju onih koji su se usudili izaći “izvan pravca” i istražiti unutarnji svijet kako bi povratili davno izgubljeno vlastito ja nasilnim rušenjem slojeva lažne ličnosti Marcuseovog jednodimenzionalnog čovjeka. Poznavanje fundamentalnih psiholoških karakteristika subjektivne ljudske psihičke strukture dostiglo je nivo manipulacije velikim masama i implementacije lažnih moralnih načela, u svrhu destrukcije, eksploatacije i akumulacije kapitala. Konačno, uvedena je ideja revolucionarnih rješenja seksualne-politike masovne psihologije i uspostavljanja nove vrste psihoanalize i njezina imanentna poimanja transcendentalnog doživljaja kao osnove za primirenje novonastalih razornih situacija, koje ni u novom stoljeću nisu dijalektički razriješila svoja proturječja i donijela mir individuama čije se shvaćanje izvanjskog svijeta i njegovih historijskih procesa ima prvenstveno sagledati sa stajališta jednog snažnog vlastitog ja.

1. Masovna psihologija, zadace i obrazovanje masa

Pri razmatranju kolektivnog ponašanja, gotovo se uvijek referiramo na grupu ili masu, bez obzira radi li se o visoko organiziranim ili neorganiziranim strukturama, jer ono involvira vezu među doživljajima i ponašanjem pojedinaca unutar socijalnog konteksta. Razmatrana je individua stoga podruštvovljeni čovjek, gotovo permanentno u svom odnosu s roditeljima, braćom i sestrama, ljubavnim objektima, učiteljima i ostalim članovima pluralističkih društvenih organizacija, kao sastavni dio ljudske gomile koja se izvjesno vrijeme i u određenu svrhu organizira kao masa. Pojedinaac je tako reći konstituent raznovrsnih socijalnih sistema u koje je inkorporiran u vidu obiteljskog čovjeka, poslovnog čovjeka, prijatelja ili brata u Kristu, ovisno o svojoj sektoralnoj funkciji. Zadaci su masovne psihologije da objasni psihologiju masa na temelju promjena u psihologiji individualnog uma, opservira izmijenjene reakcije pojedinca kada se nađe u kolektivnom okruženju zahvaćen afektivnim pobudama i zaražen emocijama i nesvjesnim drugih članova “fantomske” zajednice. Prema Reichu, ona je “analitička psihologija koja se specijalizirala za istraživanje zajedničkih tipičnih procesa jednoga sloja, klase, profesionalne grupacije i isključivanja njihovih razlika”. Upotrebom analitičke metodologije u Marxovom smislu moguće je apstrahirati od svih kontingentnosti u međuljudskim odnosima i primjenom psihoanalitičke spoznaje u sklopu frejdomarksizma eksplicirati one individualne fenomene na koje nailazimo i kada se grupa pojedinaca prometne iz mene i tebe u nas. Psihologija koja istražuje sklonosti i namjere čovjeka i njegova djelovanja u odnosima s bližnjima morala bi biti kompetentna razjasniti i ponašanje individuumu u grupnom okruženju, kao i fenomen preobrazbe njegova ponašanja iz razumljivog u nerazumljivo i štoviše, djelovanje proturječno svakoj racionalnoj pretpostavci s obzirom na njegove individualne interese, nagone, stavove i predrasude.

Masa se, dakle, obrazuje kada pri okupljanju pojedinaca sa zajedničkim interesima, vođom te imaginarnim ili realnim neprijateljem dolazi do konstituiranja čvrste veze koja bi imala održati svoje korijene i pod cijenu enormnih žrtvi. Konzekventno, zanimljiva je

i hipoteza C. L. Eizirika o psihoanalitičkom pokretu kao umjetno strukturiranoj masi, pri čemu je evidentna idealizacija psihoanalize i njezine eksplanatorne moći, terapijske učinkovitosti i konačno, Ideala-ja u obliku Sigmunda Freuda, čija se učenja uzimaju za nedodirljive istine njegovih sljedbenika. Pri tome nailazimo na tipične elemente fenomena zajednice revidirane u njegovoj vlastitoj analizi masa, posebice umjetnih tvorevina poput crkve, gdje je permanentno prisutno brutaliziranje otpadnika od pokreta i učenika koji su “oskvrnuli” i izobličili, a ako imamo na umu Reicha, i biologizirali njegova temeljna polazišta (Eizirik, 2001.). Cilj, stoga, psihoanalitičkog djelovanja u masovnoj psihologiji mogao bi otvoriti put filozofskoj refleksiji koja bi se, osim teoretizaciji, okrenula i razmatranju praktičnih rješenja za pacificiranje grupnih konflikata i izvođenjem novih načina počovjčenja ove lažno konstruirane ličnosti koja prezentira zaista slabu sjenku duboko zakopanog, snažnog, vlastitog ja. U protivnom, dolazimo u opasnost od regresije u prahordu primitivnih naroda, čije bi se sadističke nagonske sile mogle okrenuti protiv nas samih, i ovoga puta na udaru ne bi bio praotac, već čitava ljudska rasa.

2. Freudova masovna psihologija

Freudovo temeljno djelo na temu psihologije masa je kraći spis iz 1921. Masovna psihologija i analiza Ja, a ideje koje su ovdje produbljene razvijene su iz njegovih ranijih djela *Totem i tabu* i *Prilog uvodu u narcizam*. Ono što je započeto u masovnoj psihologiji kasnije će se, u pesimističkoj fazi, u knjizi *Nelagodnost u kulturi* nadovezati na razmatranje mogućnosti sreće u okviru civilizacije i uzroku suptilnog doživljaja nesreće koja rezultira bijedom naroda. Na spekuliranje o ovim socijalnim i političkim temama, o kojima Freud nastoji raspravljati izvan eksplicitno izvedenog političkog konteksta, potaknut će ga Reichova okupacija problemima radnih klasa i ispitivanje repeticije neuroze u proleterskim potlačenim radnicima. Masovna psihologija naglašava doprinos psihoanalize u razumijevanju fundamentalnih fenomena i dinamike društvenih individua u okviru socijalnog konteksta. Masa je gomila povezana na dvije razine – s

vođom kao nositeljem cjeline i Ideala-ja i libidnom vezom među poistovjećenim pojedincima izgrađenoj na međusobnoj toleranciji i ograničavanju vlastitog narcizma. Nema velike razlike između individualne i masovne psihologije jer su u mentalni život individue opetovano involvirane interesne organizacije. Stoga je usporedno s individualnom psihologijom morala nastati i masovna, a ukoliko je kontroverzni praotac u nju ugurao svoje podložne sinove, mit je korak u kojem pojedinac iz nje istupa.

Le Bon ocrtava postojanje zajedničke duše masa, u kojoj dolazi do poništavanja individualnih stečevina pojedinaca, prevlasti carstva nesvjesnog i ukidanja nagonских ograničenja. Stoga je masa srozana na razinu neurotičara ili primitivnih naroda, a kao takva je impulzivna, nerazumna, izrazito afektivna, podložna utjecajima i razdražljiva te netrepeljiva prema svim oblicima racionalnih argumentacija. Kod nje se ne apelira na razum i logiku, nego se prevlast uzima utjecajem na afektivnost i osjećaje članova. Ove karakteristike, uostalom, nalazimo i kod Reichovih opisa ideološki zaraženih nacionalsocijalistički orijentiranih lumpenproletera i reakcionarno usmjerenog malograđanstva, koje se zadnjim snagama bori u održavanju svog statusa. Hitler je i više nego dobro znao kako marksistički strukturirana ideologija može vršiti utjecaj na subjektivni faktor – psihički aparat zatomljenih i zarobljenih individua zagušenih masovnim apelima na afektivne pobude pod krinkom nacije, jedinstva i bratstva.

Masa podliježe magičnoj moći riječi i njihovom precjenjivanju što je, uostalom, karakteristično za divljake “.. da je za divljake ime jedan bitan dio i važan posjed nečije osobnosti, te da oni riječima pripisuju puni značaj”.¹ Također u *Totem i tabu* nalazimo kakav utjecaj mogu riječi imati na neurotičara: “Takva jedna tabu-bolesnica koju sam poznavao, izbjegavala je napisati svoje ime iz straha da bi to moglo doći u ruke nekoga, tko bi time postao vlasnikom jednoga dijela njene ličnosti”.² Le Bon je korektno primijetio da su mase poistovječene s dušom primitivnih ljudi te je u njih simultano prisutna proliferacija i najoprečnijih ideja bez rizika od sukoba, dok daleko

¹ Freud, S. (2000.) *Totem i tabu*, Stari grad d.o.o., Zagreb, str. 78.

² *Ibid.* str. 79.

više cijene iluziju i od najsvetijih istina. Upravo se stoga toliko dugo crkva održala na vlasti u promjenjivim erama s obzirom na distinktnu ekonomsko-socijalnu promjenu. Najvažniji doprinosi Le Bonove interpretacije odnose se na kolektivno zaprečenje intelektualne sposobnosti te porast afektivnosti, dok su intelektualni proizvodi visoke vrijednosti rezervirani za izoliranost pojedinca ili, kod drugih autora, takva postignuća imaju udjela samo u visoko organiziranim masama u kojima je ustanovljena podjela kognitivnog rada. Osnovu Freudove psihologije mase konstituira povezanost zajednice putem libidnih nagona spriječenih spram cilja, dok se libido u okviru učenja o afektivnosti uzima u svom najširem značenju Platonova Erosa kao ljubav prema sebi, roditeljima, prijateljima, idejama i općenito prema ljudima. Posljedično, ove su veze čvršće od bilo kojeg konkretnog materijalnog uvjeta i upravo je stoga plauzibilno da mase dolaze u raskorak sa svojom materijalnom situacijom, priklanjajući se oprečnoj ideologiji. Jednaka predikcija navodi Freuda da odbaci Marxove doktrine ekonomskih i materijalnih prilika kao osnovnih pokretača. Na umjetnim tvorevinama crkve i vojske moguće je ispitati hipotezu o međusobnoj ljubavi i ovisnosti članova, koje pod vlašću drži figura vođe, a njegov bi gubitak doveo do agitacije i furiozne borbe pripadnika. Obje su zajednice zasnovane na jedinstvenoj iluziji kao i u prastara vremena, naime da jedan poglavar sve pojedince voli jednakom ljubavlju te među njima stoga vlada princip pravednosti i jednakosti, dok je sadistička kultura nasilja usmjerena prema izvanjskim neprijateljima i otpadnicima. Ovu vrstu stege pod krinkom ljubavi najbolje reflektira R. D. Laingova izjava: “Moj brat koga volim kao i samog sebe, moj blizanac, moja krv i meso, može mi biti suučesnik u linču i supatnik na mukama, a u oba slučaja može ga zadesiti smrt od moje ruke drzne li se da ne misli isto što i ja”.³

Baratanje ovom iluzijom je, međutim, mač s dvije oštrice, s prošašću nje dolazi do općeg raskola masa i netrpeljivosti članova. Relacija u dva smjera je samo iluzorna, inherentna svakoj realnoj tvorevini te vrste jest podložnost članova ličnosti vladara, no agenda je vođe drugačija – podčinjeni su voljeni samo u onoj mjeri dok vjerno

³ Laing, R. D., *Podijeljeno ja. Politika doživljaja*, str. 256.

služe njegovim interesima. Isti Ideal-ja vlada i danas kao i na samim počecima, praotac je okrutna ličnost, narcistična i samostalna. “Nasilni praotac zasigurno je bio uzor svakog iz gomile pojedine braće, kojemu su zavidjeli i bojali ga se”.⁴ Paralelno s tim, iz bilo koje ljudske gomile i danas može izroniti prahorda, koja je filogenetski i virtualno sadržana u svim masama. Fenomen panike objašnjava bit mase povezane libidnim vezama, budući da on izranja kada se masa raspada.

Svakom interpersonalnom odnosu korespondira ambivalentnost osjećaja kao primarni izraz narcizma i sebeljublja, bilo da je riječ o intimnim ili obiteljskim vezama, pa čak i susjednim nacijama. “Toliko smo često imali priliku ukazati na ambivalenciju osjećaja u stvarnom smislu, dakle – na sukob ljubavi i mržnje prema jednom te istom objektu (...) mogućnost, da ju je čovječanstvo, iako je prvobitno bila strana osjećajnom životu, dobilo na kompleksu oca gdje se u psihoanalitičkim istraživanjima pojedinaca i danas iskazuje njen najjači otisak”.⁵ Tvorba mase tu ambivalentnost privremeno ograničava kroz eros koji skreće egoizam u pravcu altruizma. Altruizam u masi uspostavlja se putem poistovjećenja s drugim, jednakim individuumima – procesa koji svoj prvi odraz nalazi u pretpovijesti Edipovog kompleksa. Relevantno je diferencirati situacije u kojima Ja poprima svojstva voljenog objekta, nevoljenog objekta i poistovjećenje putem tvorbe simptoma, pri čemu simptom postaje znak za podudaranje obaju Ja. Kada reflektiramo o masi, evidentno je da na idealniju recepciju nailaze nježni osjećaji zapriječeni spram cilja, na kojim počiva poistovjećenje participanata. Idealizacija objekta dovodi do pozicije u kojoj se objekt precjenjuje u svim svojim svojstvima te se s njim postupa kao s vlastitim Ja. Objekt počinje služiti kao zamjena za vlastiti nedosegnuti Ja-ideal, pri čemu poniznost, ograničenje narcizma i samopovrjeđivanje posebno dolazi do izražaja. U predavanju Ja objektu zakazuju funkcije dodijeljene Ja-ideal, koji je sada onemogućen kritizirati – objekt se postavio na mjesto Ja-ideala, svaka njegova tvrdnja postaje neoboriva istina.

⁴ Freud, S., *Totem i tabu*, str. 178.

⁵ *Ibid.*, str. 195.

W. Trotterova ideja o nagonu stada, prema kojoj je vezanost uz stado biološka analogija i nastavak višestaničnosti u smislu teorije libida, očituje se kroz tendenciju spajanja istovrsnih živih bića u obuhvatnije cjeline, rezultirajući činjenicom da je individualac nepotpun kad je sam. Freud nalazi prve ocrte stada u dječjoj sobi s više članova i zamjenom neprijateljskog stava poistovjećenjem putem erosa koji ima više izgleda za rapidna zadovoljenja. Masa je i u recentno vrijeme u konačnici uvijek prahorda koja slijedi stope vođe, želi biti ovladana neograničenom silom zastrašujućeg praoca i čezne za autoritetom kojeg bi prometnula na mjesto Ja-ideala da trajno vlada nad Ja. U dvije umjetne mase postavljaju se dva diferencirana principa funkcioniranja. U vojsci, vojnik svog vođu uzima za ideal i poistovjećuje se sa sebi jednakima iz Ja-zajedništva. U crkvi međutim postoji dvostruki uvjet – svaki kršćanin mora voljeti Krista kao svoj ideal i poistovjetiti se sa svojom braćom i sestrama. Do paradoksa dolazi u zahtjevu da se članovi poistovjete s Kristom. Konstitucija mase najčešće dodatnom imperativu nije dorasla i ne ispunjava čudorednost i moralnost koju nalaže crkva. Otud bijeda u kojoj mase žive od kada je iznikla kultura, moral i religija. One se ne snalaze u svojim kontradikcijama, kako iznalazimo u Freudovim spekulacijama: “Ako volim drugoga, on to mora nečim zaslužiti. On zaslužuje ljubav ako mi je po svojim glavnim osobinama toliko sličan da u njemu mogu da volim sebe. Zaslužuje je ako je mnogo savršeniji od mene, pa u njemu mogu da volim ideal svoje sopstvene ličnosti.”⁶ Ironija ove religiozne zapovjedi leži u netoleranciji njezinih članova prema svim pripadnicima drugih religioznih opredjeljenja, svih Njih koji se usuđuju usprotiviti nama, na koje se svaljuje sva sila neobuzdanog sadizma. Na mjestu današnjeg besmrtnog boga i dalje se nazire omraženi praotac usmrćen rukom bjesomučne mase svojih sinova, kroz osjećaj krivice uzvišen do totemskog božanstva od kojeg se i sada očekuje zaštita mase, pred njegovom svetošću degradirane u stanje bespomoćnog djeteta. Premda su mnogi psihoanalitičari nakon njega, poput Reicha, Marcusea i Fromma, pokušali pomiriti razlike Freuda i Marxa s vjerom u artikuliranje obuhvatnije teorije društva, sam Freud odrekao se marksizma te naglasio

⁶ Freud, S. Nelagodnost u kulturi, str. 316.

opasnost koju ova doktrina predstavlja za uspon znanstvenog naučavanja. “Već i nesumnjiva činjenica da se različite osobe, rase i narodi pod sličnim ekonomskim uslovima različito ponašaju isključuje monopol ekonomskih momenata. Uopće ne možemo razumjeti kako se mogu mimoći psihološki faktori kada su u pitanju reakcije živih bića; jer ne samo da su psihološki činoci imali udjela već pri uspostavljanju dotičnih ekonomskih odnosa, nego ni pod vlašću tih odnosa, ljudi ne mogu da ne stavljaju u pokret svoje nagonске impulse, svoj nagon samoodržanja, svoju sklonost agresiji, svoju potrebu za ljubavlju...”⁷ Upravo je ovo Freudovo gledište ona snaga s kojom računa Reich u okviru svog seksualno-političkog pokreta kada apelira na zatomljene potrebe proletarijata u svrhu uklanjanja ideoloških okova.

3. Seksualna revolucija – borba za osvještenje klasnog statusa

Wilhelm Reich, psihoanalitičar i strastveni političar komunističke partije, osnivač Sexpola i autor vrhunskih knjiga kontroverznog sadržaja, spaljivanih, zabranjivanih, cenzuriranih i diskutabilnih, veći je dio života posvetio aktivnom izučavanju patoloških slučajeva kako neuroze, tako i patoloških ideologija prikrivenih velom mistifikacije s ciljem gušenja slobode i prava radničkog staleža. Usprkos kasnijim deluzijama o orgonomiji i orgastičnim silama, akumulatorima i prikupljanjem bionske energije iz kozmosa, njegova ranija djela i danas imaju težinu i mogu poslužiti kao izvrsna instrukcija za osvještavanje slabo materijalno opremljenih klasa o inherentnom položaju i revolucionarnu borbu iskorijenjenja prevlasti kapitalističkih obmana. Reichova *Masovna psihologija fašizma* eksplicitno razotkriva kojim je silama moguće u globalu i sada iskrojiti perfektnog kupca ili maloljetnog ratnika koji će se podati u ruke vlasti voljno i željno bez ikakvog otpora, ali s uzvišenim moralnim načelima o vrijednosti, časti i hrabrosti iz koje izvire potpuna “čistoća” i sloboda od dionizijskih vradžbina. U njegovim je rukama raskrinkana

⁷ Freud, S., Nova predavanja za uvod u psihoanalizu, str. 290.

bajka pod sloganom “Nacija je majka. Majka je Njemačka.” i provedeno “rasturanje” u vojsci malih Hitlera.

Reich je djelovao i pisao u vrijeme nacističkog uspona na vlast, te je kao praktičar psihoanalize konstantno bio u kontaktu s najblijednijim slojevima radničke klase za koje je vjerovao da u njihovim rukama leži sudbina budućeg naroda. Od svih Freudovih učenika o ingenioznosti i istinitosti tvrdnji ovog autora svjedoči činjenica da dok su drugi spekulirali o mogućim posljedicama nacističkog uspona, surađujući pri tom s buržoaskim aristokratima, aktivni angažman u seksualno-političkom pokretu, suradnja s proletarijatom i malograđanima, borba u komunističkoj partiji i psihoanalitička praksa doveli su Reicha do evidentnog progona i izгона sa svih fronti na kojima je bio sudionik i žestokih reakcija stranki i sudova, po kojima se opet samo afirmira istinitost njegovih hipoteza. Seksualno-politički pokret zainteresiran je za razjašnjavanje masovno-psihologijskih pitanja jer je dio socijalističke oslobodilačke borbe i njegovi se ciljevi vežu uz dosezanje privredno-političkih ciljeva radničkog pokreta. Reich se koristi dijalektičkom metodom kako bi demistificirao ideologiju mase u njezinom razvoju i opetovanim proturječjima, čije bi osvještavanje trebalo dovesti konačno u sintezi do razotkrivanja *statusa quo* i, konzekventno, razvoja adekvatne strategije za konfrontaciju i modifikaciju postojećih praksi. U tom se sastoji revolucija. Fašizam se na početku svog razvoja u masovni pokret usmjeravao protiv krupne buržoazije, oslanjajući se na subjektivni faktor malograđanstva, dok je simultano podupirao svoju objektivnu funkciju održavanja života kapitalizma. Hitlerova strateška pozicija ukradenih marksističkih temelja, oboružana državnim aparatom, crkvom, obrazovnim institucijama i obitelji u konačnici je dobro psihološki razrađen plan koji se od starta oslanjao na buržoaziranje malograđanstva, poistovjećenje potlačenih s tlačiteljima, seksualno zatamljavanje i vjeru u Boga i jedinstvo koje prezentira čistokrvna nacija. Reich dijalektičko-materijalističkom metodom zahvaća pitanje ideologije i osjećajnog stava masa kao povijesnim faktorima, koji se ne uvrštavaju u puku metafiziku jednom kada ukorijenjeni u glavama stanovnika postanu materijalna sila, djelujući na ekonomsku bazu povratno kao ideologija. Ovaj je raskorak između ekonomskog

statusa i ideološkog stajališta potpuno jasan jednom kada se u obzir uzme da nacionalsocijalizam igra ulogu u kojoj na distorziran način mogu zadovoljstvo pronaći seksualne pobude malograđana zaokupljenih konfliktima, koji u mistici ideologije pronalaze lijek za svoje boljke. Seksualno-politički pokret prilazi s nove strateške pozicije, udarajući u fundament nacizma s različitih fronti, obrušavajući se na kapitalističke privredne temelje, siromaštvo, glad, prevlast patrijarhata i u konačnici seksualno pitanje, koje čini najveću atraktivnost nove političke brošure za dotad nekritički usmjerene radnike.

Dijalektičko-materijalistička psihologija koja istražuje onaj subjektivni faktor koji konstituira ideologijsku strukturu ljudi u specifičnoj epohi, kako izgleda, misli i djeluje čovjek i proturječja njegova opstanka, svrstava se s marksističkom sociologijom koja svijest izvodi iz bitka te se kao masovna psihologija specijalizira za istraživanje zajedničkih procesa klasa. Društvo mora razvijati proturječje u svojoj psihičkoj strukturi koje bi odgovaralo proturječju između utjecaja njegova materijalnog položaja i ideologijske strukture djelatnih subjekata u čijim se rukama pretvara u aktivnu silu povratnog utjecaja. Svaki društveni poredak u masama pripadnika stvara one strukture koje su mu potrebne za ostvarenje ciljeva, stoga je točna ona Marxova – da vladajuće misli nisu ništa drugo do idealni izraz vladajućih materijalnih odnosa. Reich je smatrao da bi materijalističko objašnjenje reakcionarne mistike trebalo nužno voditi iznalaženju političkog protuotrova. Zadatak je psihoanalize u historijskom materijalizmu zahvatiti strukturu i dinamiku ideologije, zato što uvođenjem njezinih spoznaja sociologija ima bolje šanse shvatiti čovjeka u svim njegovim svojstvima. Relevancija psihoanalitičkih hipoteza evidentna je već i u samoj analizi religioznih poimanja, na čijim je temeljima Hitlerova politika dugoročno gradila svoj prestiž i strahovladu, a koju je moguće srušiti svladavanjem moralnih otpora izvedenih iz straha od kastracije i idealizacije majčinstva, s još većim efektom poduprtim seksualnim oslobođenjem u kolektiviziranim okruženjima. Nacionalsocijalistička ideologija konstruirana je na podlozi nekoliko instanci – patrijarhalnoj obitelji, religiji i rasnoj teoriji, kao i poistovjećenju nižih klasa s vrijednostima viših uzora i vođom nositeljem nacionalnih vrijednosti. “Samo ako taj vođa utje-

lovljuje naciju, nastaje i osobna vezanost uz njega. Uspijeva li u masovnim individuama probuditi historijski presudan osjećaj vezanosti uz obitelj, istovremeno predstavlja i lik oca, tj. na sebe usredotočuje sve one afektivne stavove koji su nekad važili u odnosu spram strogog, ali i zaštitnički reprezentativnog oca.”⁸ Kako bi rekao Laing u uopćavanju Nas: “Mi smo Partija, Partija je Njemačka, Hitler je Partija, Hitler je Njemačka”.⁹

Središnja društvena institucija u kojoj se isprepliću privreda i seksualno-ekonomijska situacija privatnovlasničkog društva je obitelj u svom autoritativnom obliku kao mala nacija, a funkciju zatamljivanja seksualnosti zatim nastavlja crkva i instanca Nad-ja kao moralna, nadzorna i savjesna tvornica. Moralna sputanost seksualnosti ustanovljuje plahost pred autoritetom i zagušivanje buntovničkih snaga i kritičkog razmišljanja. Ideologija vođe je jedan od osnovnih poteza nacionalsocijalističke propagande, kojom se tentativno operira osjećajima i afektima masovnih individua bez valjanih argumenata. “Ako kažeš dovoljno veliku laž i dovoljno ju često ponavljaš, postat će istina”. Nacionalsocijalističke su ideje apelirale na nacionalističke osjećaje masa organiziranjem, kao i marksizam, na masovnoj bazi s vlastitim tehnikama. Malograđanstvo se i srednji stalež proletarizira radi rapidnog razvoja proizvodnih snaga i brzo rastuće mehanizacije proizvodnje, nekonkurentnosti na tržištu i povezivanjem različitih proizvodnih grana. Malograđanstvo se ne može solidarizirati ni sa svojim slojem u kojem prevladava konkurencija niti s proletarijatom, jer se boji proletariziranja. Stoga identifikacija s nadleštvom, državom i nacijom predstavlja idealan primjer ideologije koja je postala materijalna sila. Reich definira poistovjećenje kao: “činjenično stanje u kojem se neka osoba počinje osjećati kao jedno sa drugom osobom, preuzimati od nje osobine i stavove koje prije nije posjedovala, u mašti se postavljati na njeno mjesto; podloga je tom procesu stvarno mijenjanje osobe koja se identificira time što ‘u sebe prima’ svojstvo uzora”. Kod proletarijata može doći do klasne svjesti i svjesti o dostupnosti seksualnom jer u ko-

⁸ Reich, W., *Masovna psihologija fašizma*, str. 71.

⁹ Laing, R. D. *Podijeljeno ja. Politika doživljaja*, str. 255.

lektivnom radu dolazi do poistovjećenja s pripadnicima jednakog staleža, a obiteljska je veza koja promiče lažne moralne vrijednosti i zatumljivanje labilna. Zbir moralnih ponašanja doseže vrhunac u predstavama časti i obveze, a zasniva se na očinskom pravu i položaju oca koji zahtjeva seksualno ograničavanje žena i djece, da bi se potom položaj reproducirao u proizvodnom procesu između pretpostavljenog spram oca. U jezgri obiteljske dimenzije djeluje veza s majkom. Predstave o domovini i naciji u svojoj su subjektivno-osjećajnoj vezi predstave o majci i obitelji. Majka je u građanstvu domovina djeteta kao što je obitelj njegova “nacija u malom”. Reich navodi dvije vrste poistovjećenja – poistovjećenje s vođom, koje se zasniva u otkrivanju samog sebe u autoritarnoj državi, preobraćajući malograđanina u branitelja narodnosti nacije i poistovjećenje s klasom na koje nailazimo kod radnika, koji su svjesni pripadnosti klasi u usponu. Budući da identifikacija može ići u oba smjera, revolucionarni rad u masama najefikasniji je ukoliko se ne ograničava na propagandu protiv gladi, već i na seksualno kulturna pitanja promicana u političkim brošurama.

Iza rasne teorije o održavanju čistoće i krvi i priljeva antisemitizma, u osnovi se krije kapitalistički strah od miješanja vladajućih klasa s onima kojima se vlada. Stoga se pod paravanom čistoće proklamiralo seksualno uzdržavanje i održavanje morala, kako ne bi došlo do “propasti kulture”, čime bi se ostvarila zaista samo demokratizacija i uništenje jednog negativno konotiranog privrednog društvenog poretka. Fašistička rasna teorija i nacionalistička ideologija su uvelike povezane s imperijalističkim ciljevima vodećeg sloja koji pokušava riješiti poteškoće privredne prirode. Religiozno je zagađivanje najvažnija masovnopsihologijska mjera stvaranja tla za prijemčivost fašističke ideologije u krizna vremena. U Njemačkoj nacionalnoj crkvi Isus nije više mučenik, nego postaje junak. Radi se samo o izmjeni okova: “na mjesto mazohističkog, internacionalnog kršćanstva, treba stupiti sadističko-narcisoidni nacionalizam”.¹⁰ Nacionalna čast postaje najviše mjerilo djelovanja, izvodi se iz obiteljske ideologije, a potonja iz seksualnog poretka koji nijeće

¹⁰ Reich, W., *Masovna psihologija fašizma*, str. 111.

seksualnost. Crkva je također samo oruđe za oblikovanje poslušnih participanata u konsenzusu s državnim aparatom. Ova se funkcija ponovno potvrđuje u psihoanalitičkom ispitivanju religije, pri čemu je religioznost nadomjestak zadovoljenja u mašti s efektom opijuma, ali nemogućnošću potpunog seksualnog stremljenja. Shodno tome, seksualna svijest označila bi kraj religije.

Revolucionari za cilj imaju seksualnost i život u svim formama do najviših sublimacija te im je zadaća da građanskom užitku suprotstave pozitivnu seksualnu ideologiju. “Raspadanje građanskih seksualnih formi života i prije revolucije oslobađa seksualnu pobunu (...) treba je međutim revolucionarno preoblikovati, provesti u proletarijatsku seksualnu revoluciju”.¹¹ Seksualno-politička borba vodi se u korist izrabljivanih klasa protiv izrabljivača, a stava je da privredna forma određuje i seksualnu, stoga mora doći do promjene privrednih i političkih formi.

4. Mi i Oni – potraga za oslobođenjem putem transcendentalnog doživljaja

Psihoanalitičar i jedno od glavnih lica anti-psihiatrijskog pokreta svoje je fundamentalne teze uspostavio na Nashovoj teoriji igre koju je iznjedrilo vrijeme Hladnog rata. Ona percipira hladna, proračunata bića koja kalkuliraju svaki korak svojih neprijatelja, kako bi njihovo mišljenje inkorporirali u vlastitu strategiju i sukladno tome pravilno povukli sljedeći potez, koji je najoptimalnija opcija za svakog igrača. Laingova ispitivanja tzv. shizofrenogenih obitelji i mentalnih institucija, života i historije shizofreničnih pacijenata i istraživanje šireg društvenog konteksta u potpunosti opravdavaju mračne pretpostavke teorije igre, koja u konačnici rezultira rascjepom i unutrašnjim putovanjem ontološki nesigurne individue kao jedinim dostupnim potezom obrane u šah-mat poziciji “normalne” okoline. “Neki igraju nepoznate igre, tako da njihova ponašanje postaje dvosmisleno svima osim onima koji su upućeni u te tajne. Takvi ljudi - budući neurotičari ili psihotičari – moraju da se podvrgnu

¹¹ Ibid., str 125.

obredu psihijatrijskog pregleda koji vodi dijagnozi. Liječenje bi se sastojalo u ukazivanju na nezadovoljavajuću prirodu igara koje igraju, a možda i u učenju novih igara”.¹²

Riječ je o interpersonalnim doživljajima ljudi u masi koji se kontinuirano međusobno procjenjuju, uspostavljanju lažnih pozitivističkih vrijednosnih sudova i otuđenju od vlastitog ja, izgradnjom slojevite lažne ličnosti usmjerene u pravcu društveno evaluirane normalnosti i izvršenja svakodnevnih dužnosti nametnutih od strane distinktnih organizacija. Obrazovne instance, državni aparat, obiteljska zajednica – sve su to normativno usmjerene društvene strukture konstituirane na međusobnoj prisili i nasilju maskiranom u ljubav, i to ljubav koja trajno postavlja uvjete i očekuje ispunjenje nametnutih obveza. “Malo veza ima između istine i društvene stvarnosti. Oko nas su pseudodogađaji kojima se prilagođavamo s lažnom svijesću podešenom da takve događaje vidi kao istinite i stvarne, čak i lijepe”.¹³ Autoritet ekspertize u kliničkim ispitivanjima i dijagnostičiranju nameće kriterije i etiketira ljude polažući svu vjeru u nedodirljivi status objektivne istine. Cjelokupni odnos liječnik–pacijent zasniva se na predeterminiranoj predrasudi medicinske nadmoći i bolesti pacijenta, pri čemu je svako negodovanje protiv sistema, sile i brutalizacije eksplicirano kao ispoljavanje patoloških simptoma. “U istraživanjima u oblasti društvenih znanosti uglavnom se koristi naizgled objektivno neutralan rječnik (...) Izbor sintakse i rječnika je politički čin koji određuje i ograničava način na koji treba doživjeti činjenice. Izbor se ne zaustavlja tu, nego čak i stvara činjenice koje se proučavaju”.¹⁴ Radi se o najtransparentnijoj formi pozitivizma, igri znanja i moći kojim dominiraju privilegirani unutar prevladavajućeg diskursa, klasifikaciji subjekta sukladno kategorizaciji unutar tzv. ‘mainstream’ znanstvenih zajednica, s političkim i ideološkim konotacijama.

Potrebna nam je jedna nova psihoanaliza utemeljena na egzistencijalističko fenomenološkim osnovama koja će omogućiti uspo-

¹² Laing, R. D., *Podijeljeno ja. Politika doživljaja*, str. 227.

¹³ *Ibid.*, str. 203.

¹⁴ *Ibid.*, str. 235.

stavljanje interpersonalnih odnosa, humanizirati čovječanstvo, a progonitelje i tirane pretvoriti u vodiče. “Ima oblika otuđenja koji su relativno strani statistički normalnim oblicima otuđenja. Normalno otuđena osoba smatra se, zahvaljujući činjenici da se ponaša manje-više kao i svako drugi – za duševno zdravu. Ostali oblici otuđenja koji su u raskoraku s prevladavajućim stanjem otuđenja su oni koje normalna većina označava kao loše ili lude”.¹⁵ Društvo vrednuje svog normalnog čovjeka i odgaja djecu da postanu poslušna, maloumna i apsurdna. Jedino što ostaje je prijetvorna fasada koju stavljamo kako bismo obmanuli druge, a i sebe same, da smo vrijedni ljubavi i poštovanja. “Pod zaglavljem mehanizmi obrane psihoanaliza opisuju niz načina na koje se čovjek otuđuje od samog sebe: potiskivanje, cijepanje, poricanje, projekcija, introjeksija (...) Obrane nisu samo interpersonalne, već i transpersonalne”.¹⁶

Dok je Freudova razrada metapsihologije promijenila kontekst psihoanalitičkog rada, ona ne obuhvaća kategorije za Tebe i stoga nema način da izrazi susret jednog ja s drugim, osim ukoliko ja nije pretvoreno u objekt kao Ego. Na ovo mjesto stupa egzistencijalistička fenomenologija, reflektirajući odnos između osoba koje su povezane putem doživljaja i ponašanja. Od trenutka rođenja dijete se podvrgava nasilju zvanom ljubav, čija je agenda uništavanje najvećeg dijela njegovih mogućnosti i kreiranje bića po uzoru na roditelja – poluludog stvorenja prilagođenog ludom svijetu. “Svrha obitelji je da potisne Eros, da pruži lažan osjećaj sigurnosti, da negira smrt izbjegavajući život, da odsiječe transcendentno, da vjeruje u Boga, da se ne bi doživjela praznina, da stvori jednodimenzionalnog čovjeka, da potakne poštovanje, konformizam, poslušnost, da izazove strah od neuspjeha, da potakne poštovanje za poštovanost”.¹⁷ Jednaka diktatura spada i u *curriculum* obrazovnih institucija, gdje se djeca guraju u apsurd i prinuđuju shvaćanju da je bolje postojati apsurdan, nego uopće ne postojati. Cijeli je naš sistem zatrovan usiljenom disciplinom, pseudo-objektivnim sudovima i kontradik-

¹⁵ Laing, R.D., *Podijeljeno ja. Politika doživljaja*, str. 212.

¹⁶ *Ibid.*, str. 217.

¹⁷ *Ibid.*, str. 237.

tornim djelovanjem pod krinkom ljubavi prema bližnjima. Osnovne strukture koje su postale zajedničke automatski nam se nadaju kao objektivne i shodno tome, evidentno istinite činjenice. Stvarnost je jedna velika zajednička društvena halucinacija ovisna o stvaranju fantomskih rivalskih grupa – crnaca, Židova. “U posljednjih pedeset godina mi ljudska bića sopstvenim smo rukama ubili oko sto milijuna ljudi. Svi mi živimo pod stalnom prijetnjom da ćemo biti potpuno uništeni. Izgleda da za smrću i uništenjem težimo isto onoliko kao za srećom i životom”.¹⁸ Svi mislimo na ono što drugi misle, dok oni misle da misle isto što i mi, tako za nas oni postaju Oni. “Netko nema ništa protiv obojenog stanara, ali svačiji susjed ima. Svaka je osoba međutim susjed svog susjeda”.¹⁹ Ova farsa ide toliko daleko da se obitelj temelji na doživljaju grupe svakog člana i na održavanju sile i zajedništva protiv vanjske opasnosti, koja ukoliko nije realno prisutna, mora biti halucinatorna. Svaki član obitelji na druge pritišće putem suosjećanja, ucjene, zahvalnosti, ulaganja i izazivanja osjećaja krivice, namećući drugima obveze i očekujući po etici vraćanje dugova.

U Laingovom se radu ponovno afirmira Freudova postavka o uzroku raspada masa, čija najveća opasnost ne prijeti izvana, nego iznutra odmetanjem neprilagođenih članova koji bi mogli dovesti do razdora. Pri rasnoj diskriminaciji Drugi koji upravlja svakim je zapravo svatko iz grupe Nas, koji ne preuzima odgovornost za sebe. Kao i u nacionalsocijalizmu, za bratstvo, ljubav i odanost grupi potrebna je žrtva i prisila, no odsustvo nasilja jamči se članovima, a ne proteže se na sve ljude čak ni u okrilju religioznih masa koje propovijedaju “ljubi bližnjeg svoga”. Masa je umnoženost svih gledišta i akcija pripadnika, a agenti pripadaju različitim heterogenim grupama. Jedna od najprisnijih i najbrutalnijih odvija se unutar obiteljskog doma, koji postaje patološki izvor shizofrenih poremećaja. Članovi ucjenama, prisilama i nametanjem morala utječu na individuu razapetu u proturiječnim pobudama, čiji se izlaz nalazi u unutrašnjosti vlastitog bića. To je put transcendentnog doživljaja koji osloba-

¹⁸ Ibid., str. 244.

¹⁹ Ibid., str. 248.

da od svih utisaka lažnog svijeta, dovodi do separacije od zabluda izvanjskih pravila i cijepanja mnogobrojnih fragmenata socijalno uvjetovane ličnosti, što uz pravo vodstvo rezultira povratkom snažnog, zabluda oslobođenog, svježeg i posvećenog ja.

Zaključak

Psihoanalitičke analize slučajeva, teorijske artikulacije i postavke masovne psihologije, kao i istraživanja u historiju socijalno-ekonomskih privrednih procesa iznose na vidjelo postojanje konkretnih manipulativnih tehnika i sklopa institucija organiziranih kao zaštitne strukture za utjerivanje skrivenih političkih, imperijalističkih, kapitalističkih i patogeno narcističkih agendi. Stoga, osim što je postojanje objektivnih kriterija normalnosti danas, kao i nekoć, pod obveznim utjecajem vrijednosnih sudova utvrđenim od strane vladajućih ideologija, stvarnost u kojoj živimo je nestabilna, promjenjiva, podložna utjecajima karizmatičnih vođa i ideja vodilja, bilo da je riječ o klasi, naciji, školstvu ili obitelji – svi smo podložni dubioznim psihološkim manevrima. Dok Freud sa sumnjom i pesimizmom gleda na budućnost civilizacije i kultura, zauzimajući neutralnost pri iznošenju političkih implikacija, Reich i Laing u svojim pristupima pružaju grube shematizacije potencijalnih revolucionarnih obrata. Reich nade za spas i oslobođenje potlačenih klasa ulaže u seksualnu revoluciju koja bi imala nastati iz seksualno-političkog pokreta, preobražavajući seksualnost iz privatne sfere u javnu stvar. Nova bi revolucionarna sila krenula u racionalnom smjeru te bi politizacija mobilizirala mase širim horizontom od pukih parola protiv gladi i smrzavanja. Monopoliziranje i pojava kapitala i ogromnih tvornica odigrava se u sjeni antiseksualne atmosfere i obiteljskih i religioznih pogona, kojoj bi seksualno-političko činjenično stanje uzdrimalo tlo pod nogama. Tada bi na vlast mogla stupiti vladavina prava. Spoj Freudove psihoanalize idealno komplementira marksističku dijalektiku i stvara podlogu novim ispitivanjem društvenih fenomena. Laing je pozitivan u pogledu budućnosti netrepeljivosti među hladnim otuđenim ljudima, a spas izranja iz nove psihoanalize

utemeljene na egzistencijalističko-fenomenološkim razmatranjima. U obzir se uzima transcendentni doživljaj putovanja koji bi imao dovesti unatrag kroz vrijeme do prapočetaka, vraćajući individuu u izvanjski svijet kao novo učvršćeno i stvarno ja. Ovakvi bi uvidi, koje mnogi eksperti nazivaju patološkima, mogli, putom potpunog rascjepa do novog iscjeljenja, dovesti do ispravnijih gledišta na moderna zbivanja, pa tako i do razbijanja iluzija o postojanju Njih i Nas kao fantomski oprečnih entiteta, koji nisu ništa doli naša zajednička halucinacija. Kako bismo bolje shvatili realnost koja nas okružuje, predmet proučavanja morao bi biti društveni sistem, a ne izdvojeni pojedinci ekstrahirani iz njega. Ako je poredak van pravca, onda čovjek koji želi biti na pravom putu mora napustiti poredak. Prije nego bude prekasno, moramo prilagoditi svoje dosadašnje kriterije socijalnog poretka kako bismo shvatili da prilagođenost poremećenom društvu može biti opasna. Ponekad, onaj “normalni” pojedinac predstavlja mnogo veću opasnost, nego osoba zatvorena u četiri psihijatrijska zida, koja napokon pronalazi svoj izlaz iz zabluda nametnutih prisilno od ranog djetinjstva. Možda nam onda djeca više neće imati više izgleda za ulazak u duševne institucije, nego na fakultete. A možda će upravo ovo otkriće i obrat dovesti do spoznaje da je najveći dio društva koji i dalje živi u zabludi i otuđenju s krive strane psihijatrijskog zida.

Literatura:

- Eizirik, C. L. (2001.) *Freuds Group Psychology*, Psychoanalysis and Culture.
- Filipović, Lj. (1990.) *Filozofija i antipsihijatrija Ronalda D. Lainga*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.
- Freud, S. (2000.) *Totem i tabu*, Stari grad d.o.o., Zagreb.
- Freud, S. (1988.) *Nelagodnost u kulturi*, Rad, Beograd.
- Freud, S. (1986) “Masovna psihologija i analiza Ja”, u: *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*, Naprijed.
- Freud, S. (1970.) “Autobiografija, Nova predavanja za uvod u psihoanalizu”, u: *Odabrana dela Sigmunda Freuda I–VIII*, Matica srpska, Novi Sad.

- Laing, R. D. (1977.) *Podijeljeno ja. Politika doživljaja*, Nolit, Beograd.
- Palmier, J.-M. (1977.) *Vilhelm Rajh: Ogljed o rođenju frojdomarksizma*, Beogradski izdavačko grafički zavod, Beograd.
- Reich, W. (1998.) *Masovna psihologija fašizma*, Beograd.
- Stephan Simonian (2009.), “Reich’s Point of Departure from Freud”, u: *The Journal of Psychiatric Orgone Therapy*.
- Thompson, M. G. (2000.) “The Heart of the Matter: R. D. Laing’s Enigmatic Relationship with Psychoanalysis”, *Psychoanalytic Rev.*, 87: 483–509.